

УДК 349.422.2:338.436

КООПЕРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ СПІЛЬНОТ

О.В.Бузун,*Ніжинська районна рада Чернігівської області*

Email: Oleg_buzun@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2226-7745

Стаття присвячена визначенню та науковому обґрунтуванню пріоритетних напрямів удосконалення та врегулювання змін, що відбуваються у сфері законодавства стосовно заготівлі молочної сировини в населення й дотриманням нашою країною санітарно-гігієнічних норм. Аналізуються сучасні виклики, пов'язані зі скороченням обсягів виробництва молока, у зв'язку з цим припиняють функціонування або неповною мірою використовують свої виробничі потужності молокопереробні підприємства. Україні важливо не знищити свого виробника, інакше на вітчизняному ринку залишаться тільки завезені з інших країн молокопродукти, а численне населення українських сільських територіальних громад буде і надалі зменшуватися. Сьогодні в Україні питання вимирання села та зайнятості в сільській місцевості є першочерговим. Інструментом, що спроможний розв'язати описану проблему, визначено кооперацію, відповідно до прописаних вимог в Угоді про асоціацію України з ЄС. Доведено, що сама природа кооперативного сектору економіки відповідає нагальним потребам, передусім у соціальному плані, а тому при інноваційному підході забезпечує потужний потенціал щодо розв'язання проблем підвищення народного добробуту, особливо в сільській місцевості, які ще не зазнали впливів транснаціональних компаній. Установлено, що без партнерства та підтримки державою кооперативного руху не можливий подальший розвиток українського селянина як виробника молочної продукції. Наголошено, що потребують розширення державні програми підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації із додатковим залученням інших фінансових можливостей недержавних фондів, грантів, донорських капіталовкладень та раціональне використання наявних обігових коштів українських родин у розвиток процесу кооперації українських сільських спільнот. Виявлено, що сільськогосподарська кооперація здатна дати поштовх для розвитку малого бізнесу та підприємництва в селах, а відтак – добробуту окремої родини та всієї громади.

Ключові слова: кооперація, місцеве самоврядування, територіальні громади, сільські спільноти, сільське населення, молочна сировина, державний стандарт, переробні підприємства, сільські домогосподарства.

COOPERATION AS A TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ORGANIZATIONS

O.V.Buzun,*Nizhyn District Council in Chernihiv Region*

The article says about definition and scientific reasoning of priority directions of improvement and settlement of changes that take place in sphere of legislation in relation to provision of dairy raw materials in population and abundance of sanitary – hygienic standards by our country.

Modern calls are analyzed and it is connected with reduction of milk production so in this regard milk processing enterprises cease functioning or use it is production capacity in an incomplete measure. It is important for Ukraine not to destroy it is producer otherwise at the domestic market there will be only dairy products from other countries, and small population of Ukrainian rural territorial communities will continue to decrease. Nowadays the question of extinction of village and employment in rural locality is urgent in Ukraine. According to the prescribed requirements in an agreement about the association of Ukraine with EU, the instrument which is able to solve described problem is cooperation. It is proved that character of cooperative sector of the economy answers urgent problems first of all in social plan, that is why with an innovative approach it provides a powerful potential for solving problems of increasing folk welfare, especially in rural locality which have not been influenced by the transnational companies yet. It is defined that without partnership and support of co-operative motion by the state, the final success in the further fate of the Ukrainian peasant as a producer of dairy products is not possible. It is marked that the government programs of support of development of agricultural co-operation with the additional involvement of other financial possibilities of non-state funds, grants, donor capital investments and rational use of present working capital of Ukrainian families in the development of the process of Ukrainian rural communities' co-operation require dilatation. It is detected that agricultural cooperation is able to give an impulse for development of small businesses and entrepreneurship in villages, and, consequently it can bring the welfare of a separate family and of the whole community.

Key words: cooperation, local self-government, territorial communities, rural communities, rural population, dairy raw materials, state standard, processing enterprises, rural households.

Постановка проблеми (опис проблеми, що аналізується, у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями). Наприкінці 2017 р. перед молочною галуззю в Україні постала низка загроз через звуження функцій українських домогосподарств. Державне підприємство “Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості” (ДП УкрНДНЦ) своїм наказом ще від 15 листопада 2016 р. № 379 із наступного року здійснювало перегляд державного стандарту (ДСТУ), що стосується закупівлі молока в населення [1]. Від 01 січня 2018 р. переробним підприємствам заборонялося купувати молокопродукт у селян, можливими закупівлі ставали лише в спеціалізованих фермерських господарствах.

Міністерство аграрної політики та продовольства України підтримало такі новації стосовно заготівлі молочної сировини й дотримання нашою країною санітарно-гігієнічних норм відповідно до прописаних вимог в Угоді про асоціацію України з ЄС [2]. Наріжним каменем реформування був перегляд Технічним комітетом національного стандарту ДСТУ 3662:2015 “Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови” [3] обумовлений необхідністю врахування змін, що відбулися за останні роки у сфері харчового законодавства, а також дотриманням безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються та перебувають в обігу й регулюються Законом України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” [4]. Під час процедури перегляду вищезгаданого стандарту позиції старого ДСТУ 3662-97 “Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі” мали змінитися відповідно до чинних правил проведення робіт із національної стандартизації, уточнюючи методи контролю, з усуненням виявлених недоліків.

Усе це викликало хвилю стейкхолдерського несприйняття, породило активність певних політичних сил і протестні настрої в українському суспільстві. До цього варто додати, що перегляд стандарту не розв'язував проблему дефіциту молока-сировини та підвищення його якості. За ДСТУ 3662:2015 “Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови” встановлено три гатунки молока: екстра, вищий та перший – на відміну від чинного на сьогодні стандарту, яким передбачено приймання на переробку молока другого гатунку. Реальний стан у молочної галузі свідчить, що обсяги молока другого гатунку займають близько 25% у структурі переробки цієї сировини на багатьох підприємствах нашої держави [5].

Авторитетними експертами неодноразово наголошувалося на можливих негативних наслідках заборони закупівлі молока другого гатунку, необхідності встановлення перехідного періоду для запровадження стандарту та надання можливості переробки молока другого гатунку для виробництва таких продуктів, як масло, сир кисломолочний, сухе молоко, згущені консерви, що допускається чинними стандартами на ці види продукції.

Слід зазначити, що в ЄС встановлено єдині вимоги до сирого молока без поділу на гатунки [6]. В Україні ж відповідно до національних вимог ДСТУ 3662:2015 тільки молоко гатунку екстра відповідає європейським нормам. Таким чином, запровадження стандарту лише частково вирішувало б питання гармонізації нормативних вимог до сирого молока.

У цілому український аграрний сектор ще не готовий до таких європейських стандартів, альтернатив нинішнім способам торгівлі для селян немає, держава до цього часу не забезпечила створення мережі пунктів закупівлі молока та молочних продуктів. В Україні може статися справжня продовольча катастрофа, українські домогосподарства різко зменшують поголів'я корів. А за офіційними даними 2017 р. виробництво молока господарствами населення в загальному обсязі становить 73,9%, і такими господарствами утримувалося 77,03% від загального в державі поголів'я корів [7; 8]. Цифри вражаючі, таких втрат українська економіка не витримає. Заборона селянам торгувати власною продукцією без будь-якої альтернативи означає формування вкрай складних умов для українських територіальних громад. Діяльність молокопереробної галузі також цілком залежить від молочного скотарства, що є однією з провідних галузей тваринництва України. Її основне призначення, як мінімум, забезпечення виробництва молочних продуктів в обсягах, що відповідають нормам державної продовольчої безпеки. Понад 20 років в Україні відбувається скорочення обсягів виробництва молока, у зв'язку з цим припиняють функціонування або неповною мірою використовують свої виробничі потужності молокопереробні підприємства. Така ситуація сприяє зростанню в Україні частки імпортової молочної продукції та орієнтації вітчизняних молокопереробних підприємств на закордонну сировину.

Отже, Україні важливо не знищити свого виробника, інакше на вітчизняному ринку залишаться тільки завезені з інших країн молокопродукти, а нечисленне населення українських сільських територіальних громад (ТГ) буде і надалі зменшуватися.

Ураховуючи наявні ризики, урядовці й профільні фахівці перспективи євроінтеграції молочної галузі України та постачання відповідної продукції до ЄС вирішили розглядати з виконанням комплексу вимог, а заборону щодо прийому молока від населення відстрочили, перенісши термін скасування чинності ДСТУ 3662–97 “Молоко коров’яче незбиране. Вимоги при закупівлі” з 01 січня на 01 липня 2018 р. згідно з наказом ДП “УкрНДНЦ” від 18 грудня 2017 р. за № 420 [9]. Заплановано також обов’язкове обговорення цього питання із фермерами, активістами селянських домогосподарств та експертами молочного ринку.

Проте українські переробники сільськогосподарської продукції й селянські домогосподарства, і головне профільне Міністерство аграрної політики та продовольства України як ініціатор новачі чітко розуміють, що подібні стримування процесу реформ і наближення євростандартів до українського ринку – то лише справа часу.

Проведене нами дослідження уможливило визначення двох етапів розв’язання вказаної проблеми. Першим із них має стати процес консолідації та узгодження позицій з усіма учасниками реформаторського процесу на теренах українського села. Другий етап передбачає використання світових надбань і напрацювань при вирішенні подібних ситуацій.

В останні десятиліття дедалі більш потужних обертів набирає риторика щодо необхідності підтримки українського села, однак, на превеликий жаль, вона не призводить до реалізації конкретних інструментів та заходів. А тим часом увесь світовий досвід і передова прогресивна практика стверджує, що для виживання селу та селянину життєво необхідно є кооперація. Кооперація є найбільш ефективним засобом розв’язання цієї проблеми й може застосуватися як інструмент розвитку сільських (ТГ).

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми свідчить про те, що в сучасних умовах досить гостро стоїть питання щодо відродження кооперації як інструменту розвитку сільських спільнот, вирішення питань зайнятості населення у громадах, наповнення місцевих бюджетів, покращення торгівлі й на більш високому рівні узагальнення, створення впливової економічної сили, яка успішно може вирішувати більшість проблемних питань селян.

Основу в дослідженні кооперації заклали у своїх працях видатні економісти М.Туган-Барановський і О.Чаянов [10; 11].

Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних засад територіального розвитку кооперації як перспективного напрямку підприємництва на селі зробили такі відомі науковці, як В.Андрійчук, Л.Бойко, А.Гуторов, М.Драгоманов, В.Зіновчук, О.Крисальський, М.Кисіль, Г.Підлесецький, В.Месель-Веселяк, Г.Саблук, Є.Храпливий, Ю.Нестерчук [12].

Цій темі присвятили свої праці вчені, які досліджували аграрну складову коопераційного процесу: В.Гончаренко, Л.Молдаван, А.Пантелеймоненко, В.Цимбал [13]. Тема кооперації з економічної точки зору досліджується в працях таких учених, як П.Березівський, В.Бойко, М.Ільчук, В.Трегобчук [14].

В останні роки до наукової розробки проблем функціонування і розвитку кооперації в умовах реформування економіки України значний внесок зробили такі провідні українські вчені: Ф.Горбонос, П.Макаренко, М.Малік, Л.Мельник, І.Томич, І.Червен, В.Юрчишин [15].

Питання розвитку молочарської кооперації перебуває в полі зору наукових інтересів учених, серед яких М.Аліман, Т.Швець, О.Бабіч, Л.Гончар, Т.Дузар, Т.Мостельська, О.Олійник, П.Саблук. Їхні праці мають велике значення для розвитку теорії і практики сільськогосподарської обслуговуючої кооперації [16].

У зарубіжній літературі означену тематику досліджували: Ф.-В.Райффайзен, Р.Расбоун, А.Марвін, М.Портер, Й.Шумпетер, Р.Шульце-Деліче, М.Фрідмен та ін. [17].

Таким чином, незважаючи на наявність суттєвої кількості наукових праць, присвячених розгляду кооперації в контексті територіального розвитку, висвітлення аграрної та економічної складової об’єднавчого процесу кооперативного руху, проблема використання інструментарію кооперації для розвитку сільських ТГ ще не виступала предметом спеціальних розвідок, що і зумовило необхідність підготовки цього дослідження.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою статті є обґрунтування підходів до застосування інструментарію кооперації для розвитку сільських спільнот.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогодні кооперативний рух поширений майже в усіх прогресивних країнах світу, адже в остаточному підсумку він дає переваги не лише учасникам об’єднання, а й економіці країни в цілому. Нині в 120 країнах (високорозвинутих і відсталіх) нараховується близько 850 млн кооперативів, учені розглядають питання розвит-

ку кооперації в умовах глобалізаційних процесів, агресивного наступу трансконтинентальних компаній, великого національного приватного бізнесу. Світова спільнота задається питанням: “Чи настав час, коли кооперативи вже відіграли свою роль в економічному і політичному житті суспільства, чи й надалі розвиватимуться як економічні і соціальні структури, найбільш поширені у сферах, де виробникам індивідуально діяти на ринку не вигідно, або куди не вигідно вкладати капітал приватному бізнесу, або у сферах з підвищеними ризиками господарювання” [18]. Відповідь очевидна й підтверджується такими цифрами: європейські країни через кооперативні формування в аграрному секторі реалізують понад 60% усієї виробленої фермерами продукції, а скандинавським належить навіть понад 80%. Кооперативи ж Китаю та Японії реалізують на внутрішньому та зовнішньому ринках понад 90% сільськогосподарської продукції, виробленої своїми членами [19].

Ф.-В.Райффайзен вважав, що сільська кооперація повинна допомагати сільському господарю перетворитися в ефективного товаровиробника й завдяки цьому звільнитися від повсякденної боротьби за матеріальні блага та очистити душу. В основі кооперативної діяльності, на його думку, має лежати християнська любов до ближнього. Р.Шульце-Деліче вказував, що дотримання правил ведення кооперативної діяльності гарантує підприємливість і відповідальність членів товариства й сприяє, в остаточному підсумку формуванню в них сильної волі, наполегливості та витримки [20].

В Україні кооперація – теж не нове поняття, вона має понад 200-літню історію. Її генеза та розвиток припадає на ХІХ ст., коли селяни змушені були вчитись давати раду своїм господарствам. Кооперація впроваджувалася в Галичині на початку ХХ ст., певні позитивні результати спільних об’єднань кооператорів мали місце в радянський період, особливо багатообіцяючим було відродження на початку розбудови української незалежності у 90-х рр. минулого століття.

На основі самоорганізації громад розвивалася кредитна, збутова, переробна, споживча кооперація. Як доводить історичний досвід, кооперація забезпечує соціальну підтримку та захист широких верств населення, спроможна органічно поєднати особисті, колективні та суспільні інтереси й ефективно функціонувати в складі різних типів економіки. Кооперація, задовольняючи різноманітні потреби своїх членів, пом’якшує соціальну напругу, виступає важливою складовою демокра-

тичних процесів у суспільстві. Вона зорієнтована на загальнолюдські цінності, збереження національних традицій, общинних зв’язків тощо. За визначенням видатного українського вченого-економіста М.І.Туган-Барановського: “Кооператив – це таке господарське підприємство декількох осіб, котрі з доброї волі з’єдналися, яке має своєю метою не добування найбільшого прибутку на затрачений капітал, а, навпаки, збільшення через спільне господарювання трудового доходу своїх членів або зменшення їх видатків” [21].

В.Гончаренко вважає, що термін “кооперація” застосовується для позначення як самого процесу співпраці людей, так і її історичної організаційно-правової форми – кооперативу [22]. У свою чергу, В.Зіновчук визначає кооператив як підприємство корпоративного типу, створене шляхом добровільного об’єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства [23].

Отже, на думку багатьох учених – дослідників кооперативного руху, зокрема й В.Зіновчука та М.Маліка, – вищою формою кооперації є створення кооперативу [24].

Історичне минуле свідчить – кооперативний рух слід відродити, оскільки лише так люди зможуть протистояти викликам часу, наголошує доктор соціальної економіки, дослідник кооперативного руху й Президент Українського Кооперативного Альянсу (УКА) З.Сверєда. На його думку, кооператив об’єднує активних селян, які хочуть поліпшити власний добробут, займатись справою, що приносить прибуток, але цим людям потрібно допомогти, мають бути прозорими правилами гри на ринку, а українське законодавство варто спростити і наблизити до європейського рівня. У 2017 р. УКА та партнери лобювали новий закон про кооперацію, створювали нові платформи для навчання, у тому числі методом он-лайн, попрацювали над програмою кооперативних інвестицій. Криза для кооператорів – це час для можливостей, а не для критики. Місія кооператорів – навчити людей повірити у власні сили та думати, планувати свою діяльність й не відступати перед перешкодами [25].

Кооперація – форма добровільного об’єднання між собою фізичних і юридичних осіб для колективної виробничої, підприємницької, торговельної чи споживчої діяльності на засадах демократичного управління й поєднання особистих і громадських інтересів. Мета створення коопе-

ративів – задоволення своїх загальних економічних, соціальних і культурних потреб та прагнень за допомогою створеного в спільній власності демократично контрольованого підприємства [26].

Основними принципами кооперації є добровільність членства (об'єднання), рівність прав, обмеження процента на капітал, розподіл економічних результатів, який виключає наживу одного члена за рахунок іншого, обов'язкове виділення коштів на навчання своїх членів, управлінців і службовців, співробітництво всіх членів та організацій всередині кооперативу [27].

У нашому випадку йтиметься про сільську (сільськогосподарську) кооперацію, яка сформує передумови для відродження українського села.

Українське законодавство дає роз'яснення вищезгаданій дефініції. Сільськогосподарська кооперація – система сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів [28].

Залежно від характеру діяльності кооперативи поділяються: на виробничі, обслуговуючі та споживчі [29].

Інтересам та запитам приватних домогосподарств, що мають бажання зберегти для своєї сім'ї головну годувальницю – корову, а залишки молочної продукції реалізувати на більш вигідних для родинного бюджету умовах – повною мірою відповідає форма обслуговуючого кооперативу.

У статті 1 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” – сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Участь у господарській діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу – збут через такий кооператив сировини, продукції її переробки, закупівля засобів виробництва, користування технологічними послугами кооперативу в обсязі та порядку, передбачених його статутом та/або правилами внутрішньогосподарської діяльності [28].

Як бачимо, законодавче поле кооперативного руху більш-менш врегульоване, залишається практична складова.

У ХХ ст. ідею кооперації начебто підтримала радянська влада, проте здійснила підміну понять. І хоча формально колгоспи й були кооператива-

ми, правило призначення менеджменту зверху, введене за часів Сталіна, зруйнувало мотивацію людей до ефективної праці. Із негативним ставленням до кооперації доводиться стикатися і нині. Необхідно сказати, що за 27 років незалежності через низку політичних, економічних, соціальних причин вітчизняна сільськогосподарська кооперація так і залишилася в зародковому стані. Утім, що недовіру можна здолати за допомогою просвітницьких заходів та навчання відповідних дорадчих служб, створюючи передумови для розвитку фермерських та одноосібних господарств, залучивши до цього профільні асоціації, агенції й державні пропозиції.

Варто погодитися зі словами А.Гордійчука про те, що світ сьогодні переживає бум “sharing economy”, так званої економіки спільної участі, заснованій на спільному користуванні людськими та фізичними ресурсами. Саме за таким принципом працюють Airbnb, Uber, BlaBlaCar. Кооперація у сільському господарстві є логічним продовженням цього тренду і цілком відповідає викликам часу [30].

Сьогодні в Україні питання вимирання села та зайнятості в сільській місцевості є першочерговим. Агробізнес частково забезпечують селяни роботою, однак вони не можуть забезпечити комплексного розв'язання всіх проблем. Шукаючи механізми розвитку сільських територій, ми звернули увагу на міжнародний досвід. Одним із найкращих механізмів для розвитку села та наповнення місцевих бюджетів є кооператив. Відродження кооперації на території всієї країни в умовах децентралізації створить перспективи для процвітання сільських громад та реформування аграрного сектору.

Досвід багатьох країн світу показав, що кооперативна ініціатива незалежних товаровиробників здатна протистояти організаційному та економічному хаосу в сільському господарстві. На відміну від колгоспів або псевдокооперативів, утворених у результаті примусової колективізації, справжні кооперативи за своєю природою чужорідні адміністративно-командній економічній системі, яка тривалий час панувала в Україні.

Українські реалії виявились доволі сприятливими для адаптації світового досвіду. У регіонах нашої держави маємо позитивні приклади кооперативних об'єднань сільського населення. Наведемо лише кілька успішних практик діяльності кооперативного руху в різних регіонах України.

Так, у 2015 р. в Хмельницькій області був заснований Перший національний аграрний кооператив. Протягом одного року кооператив об'єднав

4500 членів із 300 сіл у чотирьох областях України. Кооператив дає можливість розвивати господарство в різних напрямках: м'ясне та молочне скотарство, вирощування органічних культур, заготівля яблук, гарбузів, цукрових буряків та ін. Участь у кооперативі дала змогу селянам втричі збільшити доходи своїх родин. Переваги, які відчули люди вже на початковому етапі, стали стимулом для подальшого росту. У планах на найближчі п'ять років – поширення кооперативу на всю Україну та залучення понад 3 млн учасників [31].

П'ять років кооператив, у який увійшли 18 сіл п'яти сільських рад Токмацького району, Михайлівського та Пологівського районів Запорізької області, наполегливо долав усі випробовування на шляху до поставленої мети. Результатом наполегливої підготовчої роботи було створення в 2013 р. молочного кооперативу СОК “Жовтневе”, який успішно об'єднав у своїй діяльності бажання селян до спільних звершень і покращення власного добробуту. Кооперативна родина об'єднує майже 250 сільських домогосподарств, молоко, щоденний збір якого сягнув понад 8 т, здається вищим гатунком на завод “Запоріжсталь”, що уклав із СОК угоду на закупівлю продукції у межах 70 т на місяць. Усі члени кооперативу мають персональні договори з кооперативом, а кооператив – із підприємством, що є гарантією їхнього соціального та правового захисту [32].

У Бродівському районі Львівської області шість років тому було створено кооператив “Покрова” за фінансової підтримки канадського агентства з міжнародного розвитку. В об'єднання входять близько 230 селян із дев'яти сіл. Люди навели лад на пасовищах, пройшли відповідне навчання. Кооператив не є власником продукції, її виробляють селяни, він лише допомагає своїм членам її вигідніше продати. Відтак кооператив купує молоко дорожче від закупівельної ціни молокозаводів [33].

Доречним є також приклад Чернівецької та Кіровоградської областей зі створення власних кооперативних підприємств по переробці молока другого рівня у співпраці з місцевою владою [34].

У грудні 2014 р. на території Ніжинського району було створене об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів “Чернігівщина екологічна”, а саме СОК “Калина” та СОК “Вертіївський”, основною метою яких є сприяння покращенню добробуту громадян та пом'якшенню зміни клімату за допомогою відновлення земель на осушених торфовищах та створення кооперативів.

Далі в 2015 р. у рамках реалізації проекту “Clima East: Збереження та стале використання торфовищ”, що впроваджується Програмою Розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні, об'єднанням була реалізована грантова угода щодо реалізації однієї з компонент проектів на загальну суму 146 тис. дол. США. У рамках реалізації грантової угоди були створені виробничі потужності щодо надання послуг членам кооперативів при заготівлі кормів, переробці молока. Проектом “Clima East: Збереження та стале використання торфовищ” була надана технічна допомога в придбанні обладнання та техніки для цих виробництв. Об'єднанням за рахунок власних коштів, кредитних ресурсів, а також технічної допомоги проекту “Clima East: Збереження та стале використання торфовищ” був організований цех з переробки відходів деревини з подальшим виготовленням паливних брикетів [35].

У 2016 р. ОСОК “Чернігівщина екологічна” надала допомогу Кукшинській та Стодольській сільським радам Ніжинського району в оформленні сільськогосподарських земель у комунальну власність для громадських пасовищ та сіножатей загальною площею 700 га. За рішенням Кукшинської сільської ради ОСОК “Чернігівщина екологічна” передані в обслуговування внутрішньогосподарські меліоративні мережі довжиною 92 км. Для заготівлі кормів для ВРХ об'єднанню в користування передані паї площею 72 га від членів кооперативу, а також 180 га сільськогосподарських земель під сіножаті та 100 га під пасовища від Кукшинської сільської ради.

У результаті господарської діяльності в 2016 р. було зібрано молока від членів кооперативу 137822 кг, із них: реалізовано Куликівському молокозаводу – 96441 кг, перероблено – 41381 кг молока. Виготовлено 5320 кг м'якого сиру, 2680 кг масла, 820 л пастеризованого молока, 1700 кг сметани, 1100 кг вершків.

Також у 2016 р. було заготовлено 4780 тюків сіна (масою до 15 кг) і передано здавачам молока–членам кооперативу. Виготовлено 82 т паливних брикетів, які реалізовані серед органів місцевого самоврядування (26 т), державних установ (16 т) і місцевого населення (40 т).

У 2015–2016 роках ОСОК “Чернігівщина екологічна” отримала грант від Програми Розвитку ООН в Україні на реалізацію проекту “Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні” [36].

У 2016–2017 роках ОСОК “Чернігівщина екологічна” виступає партнером ПРООН у реалізації проекту “Створення моделі для сталого розвитку

громади у Ніжинському районі (Чернігівська область)”, який фінансується компанією Кока-Кола. У рамках виконання цього проекту проведено очищення 15,6 км меліоративних каналів осушувальної системи “Смолянка”, відновлено 5 гідроспоруд, на земельній ділянці площею 400 га проведено розчищення від чагарнику та підготовка ґрунту для сільськогосподарських потреб [37].

Станом на 31 грудня 2017 р. основні засоби ОСОК “Чернігівщина екологічна” становлять 4697034 грн, із них пайовий капітал – 3537034 грн, неподільний фонд – 1160000 грн. ОСОК “Чернігівщина екологічна” для виробничих потреб орендує приміщення 560 кв. м (земельна ділянка 0,5 га) строком на 49 років. Для розширення діяльності підприємство займається оформленням приміщень комунальної власності Ніжинської районної ради у власність ОСОК “Чернігівщина екологічна”. Членами об’єднання на сьогодні є 4 юридичні особи та 3 асоційовані члени.

Для співпраці із сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами за поданням Ніжинської районної ради рішенням сесії Чернігівської обласної ради було створено Регіональний ландшафтний парк “Ніжинський” [38].

Села Ніжинського району отримали відчутну допомогу в результаті організованої роботи СОКів, це і нові робочі місця, відрахування до місцевих бюджетів, відбудова приміщень, збереження поголів’я корів у населення, допомога із благоустрою, ремонту доріг, охорона навколишнього природного середовища тощо.

Отож, прикладів успішності роботи СОК в Україні ми маємо достатньо, і зважаючи на те, що однією з найважливіших соціальних функцій виступає забезпечення продовольчої безпеки країни, незалежно від рівня вигідності виробництва, безперечно є необхідність розвивати кооперативний рух у українських селах.

Нині, як бачимо, сільським домогосподарствам не вигідно виробляти молоко. Але воно потрібне для суспільства і передусім для дітей, тож цей важливий продукт харчування необхідно виробляти. Виробляти у сільських домогосподарствах, фермерських, приватних та державних сільськогосподарських підприємствах тощо, у синергетичному партнерстві з державою розв’язувати проблематику сьогодення й орієнтуватися на вимоги часу.

Успішний досвід кооперації повертає людям упевненість у тому, що вони можуть бути самодостатніми та отримувати гідний дохід своєю працею. Кооперативний рух вибудовує новий принцип – зростання економіки знизу вгору – та

створює ефект сталого розвитку для місцевих громад. Це шлях до відродження українського села.

Усвідомлення важливості кооперації з’явилося і в нормативних актах Міністерства аграрної політики та продовольства України, яке оголосило розвиток сільськогосподарської кооперації одним із своїх пріоритетів.

Сільськогосподарська кооперація здатна дати поштовх для розвитку малого бізнесу та підприємництва в селах, а відтак – добробуту окремої родини та всієї громади. Крім того, кооперація вигідна не лише селянам, а й мешканцям міст, адже призведе до здешевлення продуктів із одночасним зростанням їх якості.

У часи, коли економіка країни перебуває в занепаді, а на сході триває війна, кооперативний рух може стати одним зі шляхів виходу з кризи. Кооперація здатна не лише підняти економіку, а й об’єднати українців заради спільного майбутнього. І це та форма майбутнього, у якому українці не шукають винних та допомоги ззовні, а працюють на себе, створюючи спільне благо на користь громади та держави загалом.

Самим селянам створити матеріальну базу кооперативів неможливо, тому їх партнером має виступати держава. Такі практики притаманні Європі, Канаді й США, Австралії і Індії. На сьогодні першочергового значення набуває завдання формування суспільного усвідомлення феномену кооперації як запоруки існування українського села. А для цього, безперечно, потрібна цілеспрямована організаційна робота, державне втручання й галузева підтримка.

Одним із головних чинників для розвитку кооперативів, зі слів М.Соколова, заступника голови Всеукраїнської аграрної ради (ВАР), є недосконале законодавство. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” у нинішньому вигляді є “скоріше гальмом кооперації” й потребує перегляду та фахових змін.

Наступною проблемою є відсутність знань про кооперацію в селянина–одноосібника. На думку голови Львівської аграрної дорадчої служби І.Паньківа, селянам доводиться “на пальцях” пояснювати сутність сільськогосподарської кооперації, а також переконувати, що майбутній кооператив не стане новим колгоспом. Брак знання, технологій та досвіду – це велика проблема в процесі створення кооперативів. Потрібні фахівці, які навчать, розкажуть технологію від початку і до кінця та на початковому етапі будуть здійснювати відповідний супровід за технологічною картою. Допоможе у вирішенні цього питання, на

думку львів'ян, і Закон України “Про сільськогосподарську дорадчу діяльність”, що фінансуватиме діяльність дорадчих програм із держбюджету.

Важливим для створення кооперативів є й фінансова складова, саме її необхідно активізувати, так стверджує президент Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України Р.Корінець. Фінанси грантових, донорських програм і проектів, державних фондів й управлінської допомоги виконавчої влади країни [39].

Отже, селяни й фермери без кооперації не зможуть повноцінно, не зменшуючи обсягів виробництва, або ж узагалі його втрати, існувати – це доведений факт позитивного досвіду всіх країн, незалежно від рівня їх матеріального добробуту.

В Україні, за даними структурних підрозділів агропромислового розвитку облдержадміністрацій, у 2017 р. кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів становила 1097 одиниць. Протягом 2010–2016 рр. їх кількість зросла на 448 одиниць. Ці кооперативи об'єднують 24,8 тис. осіб, на селі створено 1636 постійних робочих місць, які утримують 21758 голів ВРХ, з яких: 16953 голови корів та 4188 – голів свиней, реалізовано 48,7 тис. тонн молока, 2,8 тис. тонн зерна, 0,2 тис. т м'яса, 3,2 тис. т плодоовочевої продукції, сплачено податків та зборів на суму 13981,6 тис. грн [40]. Напевно, цього не достатньо, але успішні практики кооперативного успіху по всій Україні ми маємо. Залишається лише розвивати позитивні напрацювання й стверджувати об'єднану й консолідовану для українського суспільства ідею кооперативної перспективи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження було обґрунтовано, що кооперація є найбільш доцільним у конкретних суспільно-політичних реаліях України інструментом розвитку сільських спільнот. Успішний досвід кооперації повертає людям упевненість у тому, що вони можуть бути самодостатніми та отримувати гідний дохід своєю працею. Доведено, що сама природа кооперативного сектору економіки відповідає нагальним потребам, передусім у соціальному плані, а тому за інноваційного підходу забезпечує потужний потенціал щодо розв'язання проблем підвищення народного добробуту, особливо в сільській місцевості, які ще не зазнали впливів транснаціональних компаній. Установлено, що без партнерства та підтримки державою кооперативного руху неможливий остаточний успіх у подальшій роботі українського селянина як виробника молочної продукції. Наголошено, що потребують розширення державні програми підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації із додатковим залученням інших фінансових можливостей недержавних фондів, грантів, донорських капіталовкладень та раціональне використання наявних обігових коштів українських родин у розвиток процесу кооперації українських сільських спільнот. Виявлено, що сільськогосподарська кооперація здатна дати поштовх розвитку малого бізнесу та підприємництва у селах, а відтак – добробуту окремої родини та всієї громади. Перспективи подальших досліджень пов'язані із визначенням принципу кооперації як ключового фактору суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до наказу від 22 червня 2015 року № 61 [Електронний ресурс] : наказ ДП “УкрНДНЦ” від 15 листоп. 2016 р. № 379 // Каталог НД України он-лайн. – Режим доступу : http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3720%3A-10112016-372-378-15112016-379-382&catid=122%3A2015-09-15-07-01-23&lan
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011
3. Пояснювальна записка до проекту першої редакції ДСТУ 3662:2015 “Молоко-сировина коров'яче.

References

1. State Enterprise “Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality” (2015), Order “On Amendments to the Order of June 22, 2015, No. 61” of November 15, 2016 No. 379, available at: http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3720%3A-10112016-372-378-15112016-379-382&catid=122%3A2015-09-15-07-01-23&lan (Accessed 02 December 2017).
2. “Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand”, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Accessed 02 December 2017).
3. The official site of the Institute of Food Resources, “Explanatory note to the draft version of DSTU 3662: 2015 “Milk raw cow. Specifications”, available at: <http://>

- Технічні умови” [Електронний ресурс] / Ін-т продовольч. ресурсів. – Режим доступу : <http://iprkyiv.com/index.php/87-poyasnyvalna-zapyska-do-proektu-pershoi-redaktsii-dstu-36622015-moloko-syrovynakorov-iache-tekhnichni-umovy>
4. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів [Електронний ресурс] : Закон України // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>
  5. В Україні хочуть заборонити продаж “домашнього” молока [Електронний ресурс] // Еспресо. – Режим доступу : https://espreso.tv/news/2017/05/19/v_ukrayini_khochut_zaboronyty_prodazh_quotdomashnogoquot_moloka
  6. Регламент (ЄС) № 853/2004 Європейського Парламенту та Ради про встановлення спеціальних гігієнічних правил, що підлягають застосуванню до продуктів харчування тваринного походження [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a99
  7. Зростання виробництва молока сільгосппідприємствами компенсує приблизно третину обсягу скорочення виробництва населенням [Електронний ресурс] // Milkua.info. – Режим доступу : <http://milkua.info/uk/post/zrostanna-virobnictva-moloka-silgosppidpriemstvami-kompensue-priblizno-tretinu-obsagu-skorocenna-virobnictva-naselennam>
  8. Прогноз розвитку молочного ринку у лютому 2017 року [Електронний ресурс] / Асоціація виробників молока. – Режим доступу : <http://avm-ua.org/uk/post/prognoz-rozvitku-molocnogo-rinku-u-lutomu-2017-roku?milkua=1>
  9. Про внесення змін до наказів від 15 листоп. 2016 р. № 379 та від 23 січ. 2017 р. № 7 : наказ ДП “УкрНДНЦ” від 18 груд. 2017 р. № 420 [Електронний ресурс] // Сервіс документів. – Режим доступу : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74625
  10. Кальченко С. В. Кооперація в Україні: історичний досвід і майбутні перспективи [Електронний ресурс] / С. В. Кальченко ; Харків. нац. техн. ун-т сільськ. госп. ім. Петра Василенка. – Режим доступу : http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_127/22.pdf
  11. Половець В. М. І.Туган-Барановський – теоретик кооперативного руху (до 150-річчя від дня народження) / В. Половець // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1. – С. 211–217.
  12. Ревуцька А. О. Кооперація як перспективний напрям розвитку агропромислових підприємств / А. О. Ревуцька // Економічний простір. – 2014. – № 84.
  13. Котикова О. І. Стан та проблеми розвитку обслуговуючої кооперації у сільському господарстві України [Електронний ресурс] / О. І. Котикова // Електронний архів Житомир. нац. агроekon. ун-ту. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1940/1/Cooperative_2013_47-57.pdf
  14. iprkyiv.com/index.php/87-poyasnyvalna-zapyska-do-proektu-pershoi-redaktsii-dstu-36622015-moloko-syrovynakorov-iache-tekhnichni-umovy (Accessed 12 November 2017).
  4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), Law of Ukraine “On the basic principles and requirements for the safety and quality of food products”, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр> (Accessed 13 November 2017).
  5. Espreso.tv (2017), “They want to ban the sale of “home” milk in Ukraine”, available at: https://espreso.tv/news/2017/05/19/v_ukrayini_khochut_zaboronyty_prodazh_quotdomashnogoquot_moloka (Accessed 20 May 2017).
  6. “Regulation (EC) No 853/2004 of the European Parliament and of the Council on the establishment of specific hygiene rules applicable to foodstuffs of animal origin”, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a99 (Accessed 20 November 2017).
  7. Milkua.info, “The growth of milk production by agricultural enterprises compensates for about a third of the population’s reduction in production”, available at: <http://milkua.info/uk/post/zrostanna-virobnictva-moloka-silgosppidpriemstvami-kompensue-priblizno-tretinu-obsagu-skorocenna-virobnictva-naselennam> (Accessed 20 November 2017).
  8. Association of milk producers (2017), “Forecast of dairy market development in February 2017”, available at: <http://avm-ua.org/uk/post/prognoz-rozvitku-molocnogo-rinku-u-lutomu-2017-roku?milkua=1> (Accessed 20 January 2017).
  9. State Enterprise “Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality” (2017), Order “On amending the orders dated November 15, 2016, No. 379 and dated January 23, 2017, No. 7” of 18.12.2017 No. 420, available at: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74625 (Accessed 20 December 2017).
  10. Kal’chenko, S.V., “Cooperation in Ukraine: Historical Experience and Future Prospects”, available at: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_127/22.pdf (Accessed 10 December 2017).
  11. Polovets’, V.M. (2015), “I.Tugan-Baranovsky – Theorist of the Cooperative Movement (to the 150th anniversary of his birth)”, *Siverians’kyj litopys*, vol. 1, pp. 211–217.
  12. Revuts’ka, A.O. (2014), “Co-operation as a promising direction for the development of agro-industrial enterprises”, *Ekonomichnyj prostir*, vol. 84.
  13. Kotykhova, O.I. (2013), “State and problems of development of service cooperation in agriculture of Ukraine”, available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1940/1/Cooperative_2013_47-57.pdf (Accessed 10 November 2017).
  14. Tomilin, O.O., “The essence of the mechanism of regulation of inter-branch relations in the agro-industrial complex”, *Ekonomika rozvytku: naukovyj zhurnal Kharkivs’koho natsional’noho ekonomichnoho*

14. Томілін О. О. Сутність механізму регулювання міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі [Електронний ресурс] / О. О. Томілін // Економіка розвитку : наук. журн. Харків. нац. екон. ун-ту ім. С.Кузнеця. – Режим доступу : http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/ee131_65/e131tom.pdf
15. Попова С. П. Розвиток кооперації фермерських господарств / С. П. Попова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22(2). – С. 322–329.
16. Яценко В. М. Процеси кооперації та інтеграції в молокопродуктовому підкомплексі / В. М. Яценко, Є. П. Гнатенко // *Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Економічні науки.* – 2013. – Вип. 5.1. – С. 83–85.
17. Міненко М. Особистий внесок Г.Шульце-Делітча у розбудову кооперативного середовища Німеччини / М. Міненко // *Екон. аналіз.* – 2013. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 217–221.
18. Гордійчук А. Кооперація – шлях до відродження українського села [Електронний ресурс] / А. Гордійчук // 24 Канал. – Режим доступу : https://24tv.ua/kooperatsiya__shlyah_do_vidrozhennya_ukrayinskogo_sela_n790528
19. Українського села не буде, якщо не буде сільської кооперації [Електронний ресурс] // *Зерно.org.ua.* – Режим доступу : <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/257>
20. Основи кооперації / [С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко]. – Київ : Знання, 2004. – 470 с.
21. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.
22. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форма економічної самодопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – Київ : Глобус, 1998. – 330 с.
23. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – Вид. друге, допов. і переробл. – Київ : Логос, 2001. – 380 с.
24. Малік М. Й. Кооперативні відносини в аграрному секторі / М. Й. Малік // *Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення* / М. Й. Малік, В. В. Зіновчук ; за ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина. – Київ, 1996. – 374 с.
25. Свереда З. Кооперація на селі: українцям пропонують створювати індивідуальні господарства [Електронний ресурс] / З. Свереда // *Радіо Свобода.* – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27655102.html>
26. Бузун О. В. Сільськогосподарська кооперація – запорука зростання українського села в умовах децентралізації [Електронний ресурс] / О. В. Бузун // *Ніжин. район. рада.* – Режим доступу : [http://nizhyn-rayrada.cg.gov.ua/web_docs/10994/2017/05/](http://nizhyn-rayrada.cg.gov.ua/web_docs/10994/2017/05/universytetuim.S.Kuznetsia)
universytetuim.S.Kuznetsia[Online], available at: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/ee131_65/e131tom.pdf (Accessed 12 November 2017).
15. Popova, S.P. (2012), "Development of cooperation of farms", *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 22(2), pp. 322–329.
16. Yatsenko, V.M. and Hnatenko, Ye.P. (2013), "Processes of cooperation and integration in the dairy product subcomplex", *Naukovyj visnyk Mykolaivs'koho derzhavnoho universytetu imeni V.O.Sukhomlyns'koho. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 5.1, pp. 83–85.
17. Minenko, M. (2013), "G.Sulce-Delitzch's personal contribution to the development of the cooperative environment in Germany", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 12, issue 1, pp. 217–221.
18. Hordijchuk, A. (2017), "Co-operation – the way to the revival of the Ukrainian village", available at: https://24tv.ua/kooperatsiya__shlyah_do_vidrozhennya_ukrayinskogo_sela_n790528 (Accessed 10 March 2017).
19. Zerno.org.ua, "The Ukrainian village will not exist, if there is no village co-operation", available at: <http://www.zerno.org.ua/articles/coop/257> (Accessed 15 March 2017).
20. Babenko, S.H., Helej, S.D., Honcharuk, Ya.A. and Pastushenko, R.Ya. (2004), *Osnovy kooperatsii* [The basics of cooperation], Znannia, Kyiv, Ukraine.
21. Tugan-Baranovskij, M.I. (1989), *Social'nye osnovy kooperatsii* [The social bases of cooperation], Jekonomika, Moscow, USSR.
22. Honcharenko, V.V. (1998), *Kredytna kooperatsiia. Forma ekonomichnoi samodopomohy sil's'koho i mis'koho naseleння u sviti ta v Ukraini (teoriia, metodolohiia, praktyka)* [Credit co-operation. Form of economic self-help of rural and urban population in the world and in Ukraine (theory, methodology, practice)], Hlobus, Kyiv, Ukraine.
23. Zinovchuk, V.V. (2001), *Orhanizatsijni osnovy sil's'kohospodars'koho kooperatyvu* [Organizational fundamentals of the agricultural cooperative], Logos, Kyiv, Ukraine.
24. Malik, M.J. and Zinovchuk, V.V. (1996), "Cooperative relations in the agrarian sector", in: Sabluk, P.T. and Yurchyshyn, V.V. (editors), *Suchasna ahrarna polityka Ukrainy: problemy stanovlennia* [Modern agrarian policy of Ukraine: problems of becoming], Kyiv, Ukraine.
25. Svereda, Z. (2016), "Co-operation in the countryside: Ukrainians are offered to create individual farms", available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/27655102.html> (Accessed 05 April 2016).
26. Buzun, O.V. (2017), "Agricultural cooperation is a guarantee of the growth of the Ukrainian village in conditions of decentralization", available at: http://nizhyn-rayrada.cg.gov.ua/web_docs/10994/2017/05/

27. Про кооперацію [Електронний ресурс]: Закон України // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
27. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine “On Cooperation”, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (Accessed 26 October 2017).
28. Про сільськогосподарську кооперацію [Електронний ресурс]: Закон України // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр>
28. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), Law of Ukraine “On Agricultural Cooperation”, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр> (Accessed 26 October 2017).
29. Поняття та види кооперативів. Порядок управління : навч. матеріали он-лайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1263111348637/pravo/ponyattya_vidi_kooperativiv_poryadok_upravlinnya
29. “Concepts and types of cooperatives. Management order: online teaching materials”, available at: http://pidruchniki.com/1263111348637/pravo/ponyattya_vidi_kooperativiv_poryadok_upravlinnya (Accessed 29 November 2017).
30. Аграрний бюлетень управління агропромислового розвитку [Електронний ресурс] / Станіч.-Луган. район. держ. адміністрація. – Режим доступу : http://old.stn.loga.gov.ua/netcat_files/userfiles/286/2017/15.03.2017.doc
30. The official site of Stanichno-Lugansk District State Administration (2017), “Agrarian Policy Management Bulletin”, available at: http://old.stn.loga.gov.ua/netcat_files/userfiles/286/2017/15.03.2017.doc (Accessed 17 March 2017).
31. Напрямки роботи : Перший національний аграрний кооператив [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pnak.com.ua/>
31. “Areas of work: The first national agrarian cooperative”, available at: <http://pnak.com.ua/> (Accessed 17 November 2017).
32. Маленькі історії великих здобутків. Кооперація – шанс для розвитку села : Програма Ради Європи “Децентралізація і територіальна консолідація в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slg-coe.org.ua/httpwww-slg-coe-org-uap9391/>
32. “Little stories of great achievements. Co-operation – a Chance for Village Development: The Council of Europe Program “Decentralization and Territorial Consolidation in Ukraine”, available at: <http://www.slg-coe.org.ua/httpwww-slg-coe-org-uap9391/> (Accessed 17 November 2017).
33. Кооперація на селі: українцям пропонують створювати індивідуальні господарства (Львівська обл.) [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27655102.html>
33. Radio Svoboda (2016), “Co-operation in the countryside: Ukrainians are offered to create individual farms (Lviv region)”, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/27655102.html> (Accessed 07 April 2016).
34. Кооперативи – основа добробуту сільських громад [Електронний ресурс] / Ресурсний центр Гурт. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/interviews/16074/>
34. Resource Center Gurt (2012), “Co-operatives are the basis for the well-being of rural communities”, available at: <http://gurt.org.ua/interviews/16074/> (Accessed 07 November 2017).
35. Pilot Project in Ukraine. Conservation and sustainable use of peatlands: Clima East [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.climaeast.eu/clima-east-activities/pilot-projects/pilot-project-in-ukraine>
35. “Pilot Project in Ukraine. Conservation and sustainable use of peatlands: Clima East”, available at: <http://www.climaeast.eu/clima-east-activities/pilot-projects/pilot-project-in-ukraine> (Accessed 07 November 2017).
36. Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні: Програма розвитку ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/projects/>
36. “Rapid response to the social and economic problems of internally displaced persons in Ukraine: United Nations Development Program in Ukraine”, available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/projects/> (Accessed 17 November 2017).
37. Охріменко В. Відновлюючи природний гідрологічний режим та попереджуючи пожежі / В. Охріменко // Ніжинський вісник : міськрайон. газ. – 2016. – № 11 (147311). – С. 4.
37. Okhrimenko, V. (2016), “Restoring the natural hydrological regime and preventing fires”, *Nizhyns'kyj visnyk: mis'krajonna hazeta*, vol. 11 (147311), p. 4.
38. Синіговець В. Д. Природно-заповідний фонд Чернігівської області : довідник. вид. / В. Д. Синіговець, М. В. Будаловський. – Київ : ЦП “КОМПРИНТ”. – 2016. – 208 с.
38. Synihovets', V.D. and Budalovs'kyj, M.V. (2016), *Pryrodno-zapovidnyj fond Chernihivs'koi oblasti: Dovidnykove vydannia* [Nature reserve fund of Chernihiv region: Reference book], TsP “KOMPRYNТ”, Kyiv, Ukraine.
39. Роз'єднує аграріїв: що заважає розвитку кооперативів? [Електронний ресурс] / Аграрне інформаційне агентство. – Режим доступу : <http://agravery.com/uk/posts/show/rozednue-agrariiv-so-zavazae-rozvitku-kooperativiv>
39. Agrarian news agency (2017), “Disconnects agrarians: what prevents the development of cooperatives?”, available at: <http://agravery.com/uk/posts/show/rozednue-agrariiv-so-zavazae-rozvitku-kooperativiv> (Accessed 20 January 2017).

40. Ковальова О. Правове поле розвитку сільськогосподарської кооперації потребує змін [Електронний ресурс] / О. Ковальова ; М-во аграр. політики та продовольства України. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/23256>

40. Koval'ova, O. (2017), "The legal field for the development of agricultural co-operation needs to be changed", available at: <http://minagro.gov.ua/node/23256> (Accessed 15 February 2017).

Бузун Олег Віталійович,
голова Ніжинської районної ради
Чернігівської області,
аспірант кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
16600, м. Ніжин, пл. Івана Франка, 1

Цитування: Бузун О. В. Кооперація як інструмент розвитку сільських спільнот / О. В. Бузун // Вісн. НАДУ. Серія "Державне управління". – 2018. – № 3 (90). – С. 43–54.

Стаття надійшла 06.07.2018

Схвалено до друку: 27.08.2018

Buzun, Oleh V.,
Head of the Nizhyn District Council
in Chernihiv Region, Post-graduate student of the Chair
of Regional Administration, Local Government and City
Administration,
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine,
1, Ivan Franko Sq., Nizhyn, 16600, Ukraine

Citation: Buzun, O.V. (2018). Kooperatsiia yak instrument rozvytku sil's'kykh spil'not [Cooperation as a tool for the development of agricultural organizations]. *Bulletin of the NAPA, Series "Public Administration"*, 3 (90), 43–54.

Article arrived: 06.07.2018

Accepted: 27.08.2018